

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATIN KURULMASINDA BİR DÖNÜM NOKTASI: 12 TEMMUZ (1947) BEYANNAMESİ

Doç. Dr. Cezmi ERASLAN*

Çok partili siyasi hayatı yaşama geçirmek, "bila kayd ü şart hakimiyet-i milliye" düsturu ile yola çıkan, demokratik bir cumhuriyet idealini ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti için dönüm noktalarından biridir. Atatürk'ün hedeflediği çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmadaki en önemli adımlardan biri olan çok partili parlamenter hayata geçiş ancak ikinci dünya savaşı sonunda gerçekleştirilebilmiştir. Atatürk'ün çok istemesine rağmen çeşitli sebeplerle hayata geçiremediği çok partili demokratik hayatın kurucusu ve uygulayıcısı olmak hizmeti ise İsmet İnönü'ye aittir. Bu süreci çeşitli yönleri ile değerlendirmek bir makale hacmine sığmayacağından biz burada İsmet İnönü'nün demokrasi hakkındaki görüşlerine kısaca işaret ettikten sonra başarıya giden yoldaki en önemli dönüm noktalarından biri olarak gördüğümüz 12 Temmuz Beyannamesini, Beyannameye hakim olan anlayışı ve etkilerini değerlendirmeye gayret edeceğiz.

İsmet İnönü Ve Demokrasi

İsmet İnönü'nün milli hakimiyet anlayışının en açık ve öz anlatımı onun Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışında yaptığı konuşmada görülür. Çok partili sürecin henüz başlangıcında yaptığı değerlendirme Cumhuriyetin ilanından o güne değin bu başlık altında toplayabileceğimiz düşüncelerinin özeti mahiyetindedir. Kişi ve aile hakimiyetinin belirleyici olduğu altı asırlık bir devlet anlayışı ve geleneğinden yepyeni bir döneme geçiş aşamasında yaşananları bir zaruret olarak niteleyen İnönü, devletin temel karakterine dikkat çekmekteydi "Devletin karakterinin bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zardır. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur"¹.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
1. İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşma, İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1946, s.400.

Söz konusu ortamda yapılan inkılabın halkın oybirliği ile gerçekleştirilmesinin beklenemeyeceğine işaretler: "İlk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir Cumhuriyet olmasını ve Latin harflerini bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insafli hiç kimse bekleyemezdi" diyen İnönü, yapılanların millet temsilcilerinin kararlarına dayandığını da hatırlatmaktaydı: "Bütün bu devrimlerin yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetleri ve hesap sormaları önünde yenilmişti. İnönü, söz konusu dönemi değerlendirirken "bütün büyük devrimlerin 1923'ten 1939'a kadar meydana geldiği, ve altı seneden beri de bir cihan harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır" diyerek gerek şekil gerekse içerik olarak büyük değişimlerin çok kısa bir sürede gerçekleştiğini hatırlatmak ihtiyacını duymuştu².

Gerçekten de "Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir". Yapılan her işte ve harcamada Millet Meclisinin kontrolünün bulunduğu dikkat çeken İnönü, sistemin tek eksiğinin muhalefet partisi olduğunu ancak bunun da Türkiye'nin kendine özgü şartlarına göre gerçekleşeceğini vurguluyordu: " Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması büyük talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır".

"Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre bir çok özellikleri de vardır" diyen İnönü'ye göre "Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur"³. 1946 şartlarında Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinin "hükümeti tenkitte , devlet ve millet işlerini denetlemede hiçbir kayda, hatta hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. Memleketimizin hürriyet, güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz" sözleri ile iyimserliğini gösteren İnönü, bu gelişme için ilk şartı "her vatandaşın vazife ve sorumluluğuyla ilgili olması" şeklinde ifade etmekteydi.

12 TEMMUZ BEYANNAMESİ

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı sıfatı ile yayınladığı beyanname, Atatürk dönemindeki başarısız iki denemeden 15 yıl sonra girişilen çok partili demokratik hayat denemesinin başarıya ulaşmasında önemli bir

2. Aynı konuşma, a.g.e., s. 401.

3. Göz. yer, Cumhurbaşkanının 1945 Temmuzunda kurulan Milli Kalkınma Partisi'ni yok sayması dikkate değer.

yere sahiptir. Çeşitli sebeplerle bekleneni tam anlamı ile veremese de deneyimin öncekiler gibi başarısızlığa uğramadan devam ettirilmesini sağlamak gibi bir işlevi vardır. 12 Temmuz'a kadar geçen bir buçuk yıllık süre içerisinde muhalefet partisinin faaliyetine devam etme yolunda aktif bir halk desteğinden mahrum oluşu, dolayısıyla iktidarın müsamaha ve izni ile devam etmek zorunda kalışı işlerin normal seyrinde gitmesinin önündeki en önemli engel olarak görülmelidir⁴.

Demokrat Partinin kuruluşu sırasında yapılan görüşmeler gerek halk arasında gerekse bir kısım partililer arasında "muvazaa" söylentilerinin yayılmasına yol açmış, bu yoldaki isnatlar partinin ikiye ayrılmasına yol açacak kadar etkili olmuşlardı⁵. Demokrat Partinin yöneticileri halk arasında yayılan bu suçlamanın asılsız olduğunu gösterebilmek amacıyla normalden daha sıkı bir muhalefet yapma gayreti içine girmek durumunda kalmışlardı. Diğer taraftan iktidar partisi yöneticilerinin bu deneyimi tamamen kendi lütufları olarak görmeleri ve muhalefet partisinin eleştirilerine katlanamayarak ılımlı bir muhalefet beklemeleri netice almayı daha da güçleştirmekteydi⁶.

Demokrat Partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra erken genel seçimlerin yapılması ve çeşitli yorumlara yol açan uygulamadan sonra yeni Partinin 61 milletvekilliği kazanarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde yerini alması iktidarı daha dikkatli davranmaya zorlamıştır. Karşılıklı yapılan ithamlarla gerginleşen ortamı yumuşatmak ve sürecin devamını sağlamak üzere İnönü devreye girme ihtiyacı hissetmiş, taraflarla çeşitli görüşmeler yaptıktan sonra düşüncelerini 12 Temmuz 1947 tarihinde radyo ve basın yoluyla halkla paylaşmıştır. Bu açıdan beyanname, yayınlandığı güne kadar olan muhalefet – iktidar ilişkilerinin de seyir defteri mahiyetindedir.

Beyannamenin Tahlili

12 Temmuz günlü gazetelerde yer alan beyanatında İnönü, "başbakan ve muhalefet partisi başkanı ile yaptığı görüşmeleri ve bu konudaki

4. Demokrat Partinin ilk günlerindeki propagandaların yarattığı sıkıntılar karşısında partinin durumunu Bayar şu sözlerle tarif etmektedir: "İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü'nün bunu arzulamadığından emindim", Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Ankara 1990, s. 91.
5. Parti içindeki muhaliflerin çok kullandığı bu tez her iki tarafın da işini zorlaştırmış, neticede 1948 yılı ortalarında Millet Partisi halinde yeni bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmıştır. Muvazaa söylentileri dönemin Mizah Dergilerine de yansımıştır. İki örnek için eklere bakınız.
6. Gerçekten de başta Nihat Erim olmak üzere iktidar partisinin ileri gelenleri Demokrat Partinin propagandalarını zararlı bulmakta, daha önceki dönemlerde gündeme getirilen anarşi endişesini seslendirmeye başlamışlardı. Şikayetlere mukabil İnönü'nün yapılanın bir tecrübe olduğu ve olmazsa vazgeçileceği yolundaki sözleri için bkz. Toker, aynı eser, s.91

düşüncelerini halkı ile paylaşmak zamanının geldiğine işaret etmektedir"⁷. İnönü 7 Haziran da Bayar ile yaptığı görüşmede, muhalefet partisi liderinin "hükümet ve idare organlarının baskısı altında olmaktan" dolayı şikayetlerini dinlemiş, durumu aktardığı Başbakan ise böyle bir baskının olmadığını, bilakis yönetim olarak "muhalefetin huzuru bozacak muzır tahriklerinden" dolayı zor durumda kaldıklarını ifade etmiştir. 14 Haziranda tarafları bir araya getiren İnönü, iki buçuk saatlik görüşmenin "başladığı noktada bittiğini" belirtmektedir. Bu buluşmadan üç gün sonra Cumhurbaşkanı ile görüşen Bayar, arkadaşları ile görüştüğünü baskı altında oldukları kanaatinin umumi olduğunu, ancak çabalarından dolayı İnönü'ye takdir duygularıyla dolu olduklarını iletmıştır⁸. Yeniden Başbakan ile görüşen İnönü, ondan da iktidar muhalefet ilişkilerinin düzelmesi yolunda üzerlerine düşeni yapacakları, bir iki ay içerisinde partiler arasındaki güveni artırıcı gelişmeler ümit ettikleri vaatlerini alır. Ancak 24 Haziranda kendisine aktarıldığında Bayar, söze değil hükümetin eylemine bakmak lazım geldiğini dile getirecektir. Kısaca, arzulanmış güven ortamı henüz kurulamamıştır. İnönü'nün ifadesiyle "vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir"⁹. Gerçekten de Bayar'ın Sivas konuşması ve Başbakanın cevabi beyanlarında benzer ifadelerle aynı iddialar tekrarlanmıştır. Konuşmalar sırasında "akılda kalan karşılıklı iyi niyet ifadeleri" ni havayı yumuşatan bir işaret olarak gören İnönü, "dertleri bilenlerin kendiliklerinden karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları" ümidindeydi¹⁰. Bu ümitle tarafların birini haklı diğerini haksız çıkarmağa uğraşmadan, mevcut durumu daha ileri götürebilecek bir yaklaşım ile; başbakanın hükümetin baskı yapmadığını, şahsen böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini söylemesini bir teminat olarak almıştır.

Diğer taraftan muhalefet liderinin kanun dışı amaçlar ve yolları kullandıkları iddialarını ret etmesini, kanun dairesinde hareket edildiği, ve bundan sonra da edileceği iddialarını teminat kabul etmiştir. Bu yaklaşımını taraflara aktardığını ve ulaştığı neticeye inanmak istediğini ve inandığını belirten Cumhurbaşkanı, ortamı siyasi partilerin çalışıp gelişebilecekleri bir vasatta görmekteydi. Önceki tecrübelerdeki başarısızlığın temelinde, karşılıklı suçlamalara ve inkarlara dayanamamanın yattığını

7. Tark Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 – 1952), İstanbul 1952, s. 688.
8. İnönü'nün şahsi evrakını inceleyen Toker, İnönü'nün parti liderleri ile doğrudan görüşmeleri yanında bilhassa muhalefet partisi lideri Bayar'ın gelişmeler karşısındaki tavırlarını öğrenmek için araçlar kullandığını yazmaktadır. Ancak Bayar'ın da İnönü'ye ılımlı ve olumlu mesajlar vererek sürecin partisinin yararına devamını sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır, Toker, age., s. 183.
9. Tunaya, Siyasi Partiler, s. 688; İktidar ve muhalefetin karşılıklı suçlamalarıyla ortamın iyice birbirine girdiğine işaret ettiği "Nutuk Düellosu" başlıklı yazısında Hüseyin Cahit Yalçın, "o kanaatleyim ki, liderler eski münakaşalar yerine susmayı bir kere göze alsalar anlaşmaya götüren yolun yarısını katetmiş olduğumuzu göreceğiz ve hep rahat bir nefes alacağız. Onun için sırf bir memleket evladı gibi düşünerek diyorum ki: Ben ilk susan liderin partisinden olacağım" sözleri ile tepkisini dile getiriyordu. Tanin, 12 Temmuz 1947.
10. Tunaya, gös. yer.

belirten İnönü, mevcut siyasi durumu muvaffakiyet olarak değerlendirilmekteydi. Kendisinin ilk iki denemede hükümet başkanı olduğunu hatırladığımızda, İnönü'nün geçmişteki tahammülsüzlüklerin yarattığı kaos ortamlarından olumlu neticeler çıkardığını ve bunu ülke hizmetinde başarıyla kullandığını görürüz.

Ümit kırıcı olaylara rağmen devam eden sürecin korunmasında iktidar ve muhalefetin vazifeleri olduğunu hatırlatan Cumhurbaşkanı, devam şartının kendini tamamen haklı, karşısındakini tamamen haksız görmekten geçtiğinin altını çizmektedir. "karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun hakikat payı da vardır" diyerek her iki tarafı da sorumlu tutan İnönü, her iki tarafa karşı eşit mesafede olduğunu hatırlatmaktadır¹¹. Kanun sınırları içinde çalışan muhalefet partisinin, iktidar partisinin şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır" derken, ne muhalefetin iddialarını tamamen kabul etmiş, ne de hükümetin karşı iddialarını tamamen reddetmiştir.

Bu noktada devlet müesseselerini yönetenlerin halkın nezdinde devleti temsil edenlerin psikolojik zorluklarının da farkında olduğunu gösteren İnönü, "İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir" derken, uzun zamandır tek bir partinin uygulamalarına göre çalışmış, devlet ile özdeşleşmiş bir partinin ferdi olarak davranmış bürokratların, içine düştükleri çelişkinin altını çizmekteydi¹². Huzur ve asayiş sağlarken muhalif meşru müesseselere karşı da tarafsız eşit muamelenin bir mecburiyet olduğunu hatırlatan devlet başkanı, bunun, güvenli siyasi hayatın temel şartı olduğunu hatırlatmaktaydı. Bununla birlikte, farklı amaçlar taşıyarak partiye girenlerin suistimallerini etkisiz bırakmanın, partilerin sorumlulukları olduğunu dile getirmektedir¹³.

Diğer taraftan Bürokrasinin devlet idaresindeki etkin konumunu hiçbir zaman göz ardı etmeyen İnönü, iktidara kim geçerse geçsin, "bürokrasinin hak ve itibar yönünden adil bir muameleye maruz kalacağını temin etmek zorunda" olduğunun altını çizmekteydi¹⁴.

İnönü bundan sonra yeniden temel hedefine dönerek, vatandaşlarına en üst düzeydeki devlet meselelerinin gelişimi ve tepedeki makam olarak kendi yaptıkları hakkında bilgi verdiğini ihsas etmekteydi. İşlerin sadece

11. Tunaya, Siyasi Partiler, s. 689.

12. Aynı eser.

13. Bundan önceki iki denemede de yeni parti kurucularının ülke çapında teşkilatlanırken kadrolarını oluştururken yeterli hassasiyeti göstermediklerini, bunun kurulmaya çalışılan çok partili siyasi ortamı başarısızlığa iten en önemli sebeplerden biri olduğunu bilen İnönü, yöneticilerin sorumluluğunu hatırlatmaktaydı. Önceki tecrübelerin yürütücülerinin bu husustaki ihmalleri ve sebepleri hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, I-II, İstanbul 1973.

14. Tunaya, Siyasi Partiler, s. 689.

Meclis bünyesinde cereyan ettiği bir gelenekten sonra doğrudan vatandaş muhatap alan bir yaklaşımın bizzat kendisi tarafından ortaya konması da, bu sürecin önemli kilometre taşlarından olmalıdır.

Cumhurbaşkanı son olarak varmak istediği neticeyi başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesi olduğunu yeniden gündeme getirmiştir. Ancak asıl vurgulamak istediği nokta, bunun "bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıması" dolayısıyla kendi açısından "çok ehemmiyetli" olmasıydı¹⁵. İnönü arzuladığı ortamı şöyle tarif etmekteydi; "Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezme niyetinde olmadığından müsterih olacaktır; İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise iktidarın bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir"¹⁶.

Demokrasinin kavram olarak temelini oluşturan bu üç esasın hayata geçirilebilmesi pek de kolay bir iş değildir. Türkiye örneğinde zorluğun çoğunlukla maddi sebeplerden ziyade, ruhi sebeplere bağlı olduğunu, bir diğer ifade ile alışkanlıkların kuvvetinden kaynaklandığını bilen İnönü, "iktidar ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımları ile bu güçlükleri yeneceğini" ifade etmekteydi. Başbakana ve muhalefet liderine neşrinden önce gösterdiği bu beyanati ile Cumhurbaşkanı, yaklaşık çeyrek asırlık siyasi hayatının bütün birikimini ortaya koymakta, geçmişte yaşanan başarısızlıkların temelinde yatan sebepleri de tespit ederek aynı hataların bir daha tekrarlanmaması için devreye girmektedir. Zira onun gözünde artık çok partili hayatı başarmak kişisel bir mesele olmaktan çoktan çıkıp bir devlet ve millet meselesi haline gelmiştir.

İnönü, yukarıda işaret etmeye çalıştığımız değerlendirmeleri, yakın çalışma arkadaşlarının görüşlerini de aldıktan sonra halka açıklamıştır¹⁷.

15. Memleketin emniyeti konusu kanımızca, hem iç hem de dış politik duruma işaret etmektedir. Zira daha önceki parti denemelerinde halkın hemen her bakımdan iki parçaya ayrıldığı, kahvehaneleri ve hatta camilerini ayırdığı, partiliğin ayrımcılık manasına alındığı bir ortam yaşanmıştı ki, denemelerin başarısızlığının altında yatan en önemli sebeplerin başında gelmekteydi. Diğer taraftan çok partili siyasi hayatın başlamasında amil olan dış politik gelişmeler de ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit eder boyutta olduğundan Cumhurbaşkanının bir cümlede her iki duruma da işaret ettiğini düşünmek yanlış olmaz.
16. Tunaya, Siyasi Partiler, gös. yer.
17. İnönü'nün yazdığı resmi konuşmalarına son şekli vermeden önce çok sayıda kopya çıkarttırarak yakın arkadaşlarına gönderip düşüncelerini almak alışkanlığında olduğu hakkında bkz. Hilmi Uran, Hatalarım, Ankara 1959, s. 474.; Uran, İnönü'nün çalışma arkadaşlarının düşüncelerini her zaman dikkate aldığını ve gerekli düzeltmeleri yapmaktan çekinmediğini belirtmektedir. Metin Toker de, 3 Temmuz günü Nihat Erin'e dikte ettirdiği 10 sayfalık metni Meclis Başkanı, Başbakan, Şemsettin Günaltay, Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfık Atay'a gönderdiğini, daha sonra Genel başkan vekili Şükrü Saraçoğlu, Hilmi Uran ve Celal Bayar'a da birer suret verdiğini belirtmektedir. Bu metinde İnönü'nün yapılacak ilk kongrede Cumhuriyet

Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Hilmi Uran, beyannamenin, kendisi de dahil yakın çalışma arkadaşlarına gönderilen müsvedesinin yayınlanan nüshadan oldukça farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu süreçte daha ziyade başbakan Recep Peker'in tarafında olduğu izlenimini veren Uran, değişikliklerin çoklukla Demokrat Parti lehine yazılan kısımlarda yapıldığını belirterek, Peker'in "muhalfeft partisine gösterilmek istenen bazı lüzumsuz tavizleri kaldırmış olduğu" değerlendirmesini yapmaktadır¹⁸. Yapıldığı anlaşılan değişikliklerin Cumhuriyet dönemi siyasi hayatında muhalfeft partilerinin daima şikayet ettiği hususlardan kaynaklanması İnönü'nün bu vesile ile pek çok problemlili meseleyi halletmeye karar verdiğini göstermektedir. Uran çıkarılan pasajlar arasında "İnönü'nün aynı zamanda Halk Partisinin başkanı olduğu halde Cumhurbaşkanı sıfatıyla iki parti yöneticilerinin arasına girişini haklı ve mazur göstermeye çalışan cümlelerinin" olduğunu söylemektedir¹⁹. Muhalefetin bu konudaki rahatsızlığını bilen İnönü'nün çevresinden gelen tenkitler üzerine metinden çıkardığı bu hususu Cumhuriyet Halk Partisinin yapılan ilk kurultayında parti kararı haline getirdiğini görüyoruz. Yapılan bir düzenleme ile Cumhurbaşkanı olduğu süre için Parti başkanlığını bırakmıştır²⁰.

12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra (yaklaşık iki ay) muhalfeft karşı sert tavırlar takınan Recep Peker'in istifa etmesi ve yerine daha ılımlı Hasan Saka'nın hükümeti kurmaya memur edilmesi Beyannamenin çok partili sistemi sürdürmek yolundaki hedefine başarıyla ilerlediğini göstermektedir. Bu arada yeni Başbakanın belirlenmesi sürecinde muhalfeft partisi başkanının da fikri sorularak partiler arası ilişkilerde yeni bir sayfa açılması hedeflenmişti²¹. 17 Kasım- 4 Aralık tarihleri arasında faaliyet gösteren yedinci büyük kurultayda da

Halk Partisinin başından fiilen ayrılmak kararını uygulamaya koyacağı söz konusu edilmekteydi. Cumhurbaşkanı böylelikle partiler arasında hakemlik görevini daha iyi yapabileceğini düşünüyordu. Ancak Nihat Erim ve Hüseyin Cahit Yalçın'nın desteğine karşı başbakan Peker, Hilmi Uran ve Kazım Karabekir'in bu fikre şiddetle muhalfeft ettikleri biliniyor. İnönü'nün değerlendirmeleri aldıktan sonra metni altı sayfaya indirdiği, dolayısıyla bu ilk nüshanın yayınlanandan oldukça farklı olduğunu hakkında bkz. Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 184.

18. Uran, *Hatıralarım*, s. 475, Toker, *age*, s. 185.
19. Uran, *gös. yer.* Cumhurbaşkanı aynı zamanda parti başkanı olmamaları gerektiği hususu muhalfeft partilerinin daima ısrarla savundukları bir konudur. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ali Arslan, "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı İle Siyasi Parti Üyeliğinin Birbirinden Ayrılması Süreci (1923-1961)" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 34, Ankara 1996, s. 223-234.
20. "Parti Genel Başkanı Cumhurbaşkanı seçildiği takdirde bu vazife üzerinde bulunduğu müddetçe Genel başkanlığın bütün yetki ve sorumlulukları Genel Başkan Vekiline ait olacaktır" şeklindeki düzenleme için bkz., Tunaya, *Siyasi Partiler*, s. 576; Uran, *age*, s. 475; Hikmet Bilâ, *CHP 1919-1999*, İstanbul 1999, s. 126-127.
21. Hilmi Uran, Peker'in sert tavırlarını daima şikayet mevzuu yapan muhalfeft partisinin bundan memnun olmasını beklerken Bayar'ın "adet yerini bulsun diye yapılmış bir şeydir" diyerek yapılan yeniliği hafife almasından dolayı hayal kırıklığı yaşadıklarını anlatmaktadır. Uran, *Hatıralarım*, s. 478.

parti tüzüğünde demokratikleşme yolunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Aradan geçen dört aylık süreye rağmen yumuşatılmayan partiler arası ortamda İnönü, yaptıklarının gerekçelerini kongre delegelerine anlatmıştır.

Cumhurbaşkanı, her türlü olumsuzluklara rağmen çok partili demokratik yapıyı devam ettirmek azmiyle; "siyasi emniyetin prensibi, devlet idaresini kuvvetli bir hükümetle yürütmek yanında açık bir muhalefetin siyaset cihazı olarak mevcut olmasını lüzumlu görmektir. Bu prensip kabul edilince karşı partinin bulunmaması milli bir eksiklik sayılır. Bu gün iktidarda yarın karşıda vazife sahibi olmak ihtimalleri şahıs bakımından aynı derecede tabii görülür" diyerek olması gereken siyasi zemini tarif etmiştir. Kendisinin devreye girmesini "zaruri" olarak niteleyen İnönü, vatandaşın, onun partilere karşı eşit konumda olmasını bir emniyet unsuru kabul ettiğini, dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı süresince bütün yetkileri kullanacak bir genel başkan vekilinin seçilmesi gerektiğini delegelere hatırlatmıştır²². Bu şekilde gelişen süreçte seçim şeklinin değişmesiyle başlayan gelişmeler, 1950 seçimlerinde iktidarın halk oyu ile değiştiği bir noktaya kadar gelmiştir.

Bütün iyi niyetine ve çevresindeki insanlar üzerindeki büyük karizmasına rağmen, çeşitli sebeplerin engellemesiyle Atatürk'ün başarıyla sonuçlandıramadığı çok partili hayatın iktidarı halkın oyu ile değiştirecek seviyeye gelmesinde İsmet İnönü'nün zamanında müdahalesi ve partiler arası ilişkilerdeki dengeleyici rolü gerçekten de belirleyici olmuştur. Nitekim, kongrede söylediği şu sözler bu gerçeğin de ifadesidir: "Tarih, Türkiye'nin demokratik inkişafında siyasi muhalefetin emniyet içinde çalışması hadisesini Cumhuriyet Halk Partisinin iktidar ve mesuliyet zamanına kaydedecektir"²³.

12 TEMMUZ BEYANNAMESİNİN BASINDAKİ YANKILARI

Beyanname başlangıçta her iki kesimden de olumlu tepkiler almıştır. Halk Partisinin yayın organı *Ulus*, "İnönü'den yalnız şu parti veya bu grup değil, bütün rejim faydalanmalı, partiler liderleri başları dara geldiği anda onun masası başında toplanmalıdırlar" demektedir. *Ulus*'ün başyazarlarından Nihat Erim, değerlendirmesinde iki tarafın birbirleri hakkındaki görüşlerini özetledikten sonra, "Peker'in yurdu içinden sarsmadan çok partili hayatı faziletli neticelere götüren yollarda muhaliflerle birleşmeye kani olduğunu bildirmesi ile İnönü'nün hakemliğinin mana kazandığının" altını çizmiştir. Erim'e göre -kendisinin de parti içinde mücadele ettiği- muhalefet safındaki müfritlerin ihtilalci metotlarının, halkın süratle gözünden düşerek kenarda kalmaları da bu uzlaşmaya imkan hazırlamıştır. Son tahlilde Erim, "şimdi olması gereken İnönü'den şu veya bu parti-

22. Uran, *Hatıralarım*, s. 479.

23. Hilmi Uran, *Hatıralarım*, s. 480.

nin değil bütün dava ve rejimin faydalanmasıdır"²⁴ diyerek olaya genel olarak ülkenin menfaati açısından baktıklarını göstermiştir.

Demokrat Partinin yayın organı **Kuvvet**'de ise Fuat Köprülü, çok olumlu karşıladığı beyannameden beklentisini "İnönü'nün beyannamesi memlekette yeni bir hayat neşesi yaratacaktır" sözleriyle ortaya koymuştur. Muhalefet partisinin dört kurucusundan biri olarak Köprülü, Devlet Reisinin Türk Milletine neşrettiği bu tebliği, "dünya ve memleket şartlarını samimiyetle ve cesaretle kavrayan tarafsız bir devlet reisinin en buhranlı dakikada en isabetli bir kararının parlak bir ifadesi" olarak değerlendirmiştir²⁵. "Veciz fakat geniş manalı" olarak nitelediği beyannamenin neşri ile "çözülmez gibi görünen çok buhranlı bir vaziyete son vermek suretiyle kalplere bir ferahlık bahsettiğini", bu hamlesiyle İnönü'yü artık "yepyeni bir sima ile yani sadece tarafsız bir devlet reisi olarak gördüklerini" Cumhurbaşkanı'nın "her iki partinin de müşterek malı, bir milli şahsiyet" haline geldiğini belirtmekteydi²⁶.

Beyannamenin yayımlanmasının ertesi günü **Vakit**'te iktidara yakınlığı ile bilinen Asım Us, ortamı "karanlık geceler içinde ümitsiz yaşayan bir adam birdenbire sihirli bir değnek yardımı ile aydınlık bir dünyaya çıkınca ne hal alırsa bu beyannameyi okuyanın ruhu da öyle geniş bir ferahlık duyuyor" cümlesiyle tarif ediyordu²⁷. Beyanname, tarafların her türlü şikayetlerine rağmen birini haklı, diğerini haksız gösterme yoluna girmeden, herkese vazifelerini hatırlatan üslubu dolayısıyla da "tarafsız adalet hükmünün bir şaheseri" olarak vasıflandırılıyordu²⁸.

Son Telgraf'ta Etem İzzet Benice, beyanname ile yeni bir devir açıldığı yorumunu yaparken işlemin aynı zamanda genel gidişten duyulan bir endişenin sonucu olarak ortaya çıkan siyaset manevrası olduğunu vurgulamıştır. Türkiye'de gerçekleştirilen İnkılaplardan rahatsız olanların her muhalefet olayında yeni oluşumların arasına karışarak fırsattan istifadeye yeltendiğine işaretler, Benice, "açık kapalı, maskeli maskesiz unsurların da muhalefetin safında yer alarak araya karışmalarının İnönü'yü, CHP iktidarını, memlekete hakim her türlü münevver kütleyi ve vatani tehdit ettiği bir dönemden geçildiğini, muhalefetin şimdiye kadar kullandığı taktikten vazgeçmesi, bu ruh ve görüşü benimsemesi gerektiğini" hatırlatmıştır²⁹. Benice, 15 Temmuz'da bundan sonra bütün dikkat ve mesuliyet payının DP'ye yüklendiği kanaatini seslendirmektedir; "memlekette iktidara ve dikkatine olan inancı yatacak, iktidarın tarafsızlığını, ve güven-

24. Nihat Erim, "Cumhurbaşkanı'nın Beyannamesi", *Ulus*, 12 Temmuz 1947.

25. Fuat Köprülü, "Son Tebliğin Büyük Manası", *Kuvvet*, 12 Temmuz 1947.

26. Köprülü, aynı makale.

27. Asım Us, "Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı", 13 Temmuz 1947.

28. Us, aynı makale.

29. Etem İzzet Benice, "İnönü'nün Beyannamesinden Sonra Son Durum", *Son Telgraf*, 13 Temmuz 1947, sayı 3804.

nini teminat altında tutacak, insan hak ve hürriyetlerinin en geniş demokratik zihniyet içinde muhafaza edecek bütün hareketlerin DP'nin hareket tavrına bağlandığını" bunu temin ettiği ölçüde, memleket halkının zihin ve ruhunda müspet mesaisini ne ölçüde arttırırsa, muhalefet ve hükümet arasındaki emniyetsizliği o ölçüde sifra indireceği" tespitini yapmıştır³⁰.

1946 – 1950 döneminde muhalefeti daha ziyade demokrasi kavramının içeriğine uygun olarak desteklemesiyle dikkat çeken Ahmet Emin Yalman, "idare amirlerinin tek parti döneminden gelen alışkanlıkla, kanuni vazifeleri ile iktidara hizmet etmeyi birbirine karıştırdıklarını, bunun da tarafların eşit şartlarda mücadelesini imkansız kıldığını belirterek, İnönü'nün açıklamalarının bu zeminde önem kazandığına, demokrasinin "ancak tatbikle tekevvün edeceği" için beyannamenin hürriyet ortamının bir müjdesi olduğuna işaret etmektedir³¹.

Vatan, Demokrat Partililerin de beyannameyi "demokrasinin temelini teşkil eden hürriyetlerin teminat altında bulunması, muhalefetin emniyet altında çalışabilmesi, partiler için eşit haklar sağlanması, mevcut bas-kıların kaldırılması, ve nihayet devlet reisliği yüksek makamının parti mücadelelerinin üstünde ve dışında tutulması gibi bu gün ve yarın için çok derin ve şümüllü manalar taşıyan bir vesika mahiyetinde" gördüklerini tespit etmekteydi³².

Beyannamenin Halk Partisi için bir zaaf teşkil ettiği düşüncesindeki bazı müfritlerin gelişmelerden memnun olmadıkları, partinin sadece İnönü'den kuvvet alarak ayakta durduğu yolundaki eleştirilere karşılık Kazım Karabekir'i ön plana çıkarmaya çalıştıkları da basına yansımıştır³³.

Yaklaşık bir ay sonra bile Vatan'da beyanname ve İnönü lehine değerlendirmelerin göze çarpması demokrasi yolunun kaçınılmazlığı açısından yarattığı ümidin de göstergesi olmalıdır. Nitekim Yalman, İnönü'nün "hükümetin DP'nin hareketini bir ihtilal teşebbüsü gibi göstermek yolundaki cereyanlara karşı gelerek memleketi büyük bir felaketten kurtardığını, dahili sulh ve emniyetin korunması bakımından bu teşebbüsün çok önemli olduğunu" vurgulamaktadır. Böylece Halk fırkasını "tek bir şahıstan kuvvet almaya çalışan, ve tahakküme güvenen bir yaran zümresi halinden kurtularak halkın sevgisini kazanmaya çalışır duruma getirmek" İnönü'nün yaklaşımıyla gerçekleşmiştir³⁴.

Aynı paralelde Köprülü de, beyannamedeki vaatlerin fiiliyata çıkmasını sabırla beklediklerini ifade ederken "türlü yalanlar uydurarak maskeli

30. Benice, "İnönü'nün Tebliğinden Sonra Demokrat Parti'ye Düşen Hizmet ve Mesuliyet Payı", Son Telgraf, 15 Temmuz 1947, sayı 3806.

31. A. E. Yalman, "Tebliğden Çıkan Mânâlar", Vatan 13 Temmuz 1947, sayı 2202.

32. Vatan, gösterilen yer.

33. Vatan 15 Temmuz 1947, sayı 2204.

34. A. Emin Yalman, "Önümüzdeki Güzel Ufuklar", 12 Ağustos 1947, sayı 2232.

bir takım insanların iç siyaset havasını zehirlediklerinden" şikayet; halk partisi içindeki akli selim ve vatan menfaati düşüncesinin totalitarizm mutaassıplarına galip geleceğini de ümit ettiğini" hatırlatmaktaydı³⁵.

Akşam Gazetesi de büyük akisler yaptı dediği beyannameyi, "Türk milletini tam demokrasiye ve hürriyete kavuşturacak bir ışık" olarak görmekte, tek parti zihniyeti ile hareket etmek isteyen bir zümrenin artık taraftar bulmasına imkan kalmadığını belirtmektedir³⁶.

Yalman ise, sert tavır yanlısı başbakan Peker'in istifasının arifesinde yaptığı nihai tahlilde "İsmet İnönü ve Halk Partisine mensup vatandaşların memleketin kahir ekseriyetini temsil eden milli hakimiyet bloku hesabına hayırlı bir zafer kazandıkları ortadadır. İnsaf sahiplerinin uyanmaları, eski arkadaşlarından gelen yaranlık baskısından kurtulmaları ve vicdanlarının emrine göre serbestçe yürüme kararını vermeleri milli birliğe duyulan ihtiyacın neticeleridir" diyerek bir anlamda dönemin genel manzarasını resmetmiştir³⁷.

İsmet İnönü, Başbakan Peker'in istifasından sonra çıktığı gezinin ikinci durağı olan Kars'ta 18 Eylül 1947'de verdiği demeçte, idare mekanizmasının en küçük jandarma karakoluna kadar partilere eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli durumda olması gerektiğini hatırlatmıştır. Öte yandan partilerin bütün çalışmalarının kanun içinde kalmasını da "siyasi hayatta emniyetin ilk ve temel kanunu" olarak dikkatlere sunmuştur. Bu suretle "idare mekanizması partiler içinde karışacak şüpheli unsurları meydana çıkarmakta ve partileri onlara karşı masun bulundurmada çok faydalı bir yardımcı olur" diyerek temel görüşlerini yinelemiştir³⁸. Sözlerinin son kısmını dikkatle incelediğimizde İnönü'nün çok partili denemelerde daha önce görülen ve başarısızlığa yol açan istismarlardan duyduğu endişenin had safhada olduğu ortaya çıkar.

İnönü, 8 dönem II. Toplantı yılı açış konuşmasında ise "demokratik hayatın iki ana partiden kurulduğunu hatırlatarak bundan sonra demokrasi için bu partilerin karşılıklı çalışmaları gerektiğinin üzerinde durmuştur. İdare mekanizmasının siyasi partilerle münasebetlerini sağlam ve sarsılmaz temeller üzerine yerleştirmelerinin birinci derecede önemli olduğunu vurgulamıştır. Kanuni partilere karşı idari mekanizmanın eşit ve tarafsız muamelesinin şart olduğu üzerinde duran İnönü, "memleketin iç ve dış gelişiminin demokratik inkişafa bağlı olduğuna değinmiştir"³⁹.

35. Vatan 25 Ağustos 1947, sayı 2243.

36. Akşam, 13 Temmuz 1947, sayı 10324.

37. Yalman, "Milli Hakimiyet Bloku", 8 Eylül 1947, sayı 2257.

38. Ulus, 19 Eylül 1947.

39. İnönü'nün çok partili hayatı ülkenin iç ve dış gelişiminin şartı olarak göstermesi olayın kendi şartlarımız kadar dış politikadaki gelişmelerin yönlendirdiği bir süreç olduğunu düşündürmektedir. İnönü'nün nutku için bkz. Vatan 2 Kasım 1947, sayı, 2309.

Diğer taraftan muhalefet partisi yöneticileri 12 Temmuz Beyannamesi ile verilen vaatlerin adım adım yerine getirilmesi için takipçi olacaklarını sonraki günlerde de dile getirmeye devam etmiştir. Demokrat Partinin 22-24 Temmuz tarihleri arasında topladığı küçük kongrenin kapanış tebliğinde, beyannamenin yayınlanmasından önceki şikayet konularının önemli ölçüde tekrarlanması dikkat çekmekteydi. Buna mukabil Cumhuriyet Halk Partisi'nin ılımlı kanadının önde gelen ismi Nihat Erim de, parti ilişkileri bakımından 12 Temmuz'un adeta bir milat olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Demokrat Parti'nin geçmişi bir yana bırakıp, "12 Temmuz tarihinden bugüne yeni şikayet konuları ile karşılaşmış ise onları ortaya" koymasını isteyen Erim, eski şikayetleri sistemli bir tarzda tekrarlamasının "Cumhurbaşkanının bir an önce doğmasını sağlamaya çalıştığı karşılıklı saygı ve güven durumunu sadece geciktireceği" uyarısını yapmaktaydı⁴⁰.

12 Temmuz Beyannamesinin yıldönümünde yani bir senelik süreçte Cumhuriyet Halk Partisinin gerek idari, gerekse siyasi yapıda gerçekleştirdiği değişimi gördükten sonra yaptığı bir değerlendirmeye Yalman, olayın iç politika açısından önemini kavradığını göstermektedir: "12 Temmuz ne İnönü'nün bir atıftır, ne de bir oyalama manevrasıdır. Sadece Türk milletinin basiret, itidal, azim ve birlik sayesinde elde ettiği ilk esaslı demokrasi zaferidir. Girift menfaat hisleriyle müşterek nüfuz hırsıyla kısmen suç ortaklığı ile birbirine bağlı olan unsurlardan ve dilsiz münevverlerden ve iyi niyet sahiplerinden mürekkep bir iktidar kalesine karşı yalnız bir sene içinde böyle bir netice elde edilmesi ve bu kalede bu kadar esaslı bir gedik açılması, tarihi ölçülerle havsalaya sığmayacak kadar mühim bir başarıdır" demekte, iç barış için önemli bir adım tanınması yapmaktadır⁴¹.

BEYANNAME HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

12 Temmuz Beyannamesinin yayınlandığı gün Amerikan yardım anlaşmasının imzalanmış olmasının "dikkate değer bir gelişme"⁴² olarak değerlendirilip İnönü'nün çabalarının dış gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiğinin ima edilmesine mukabil, 12 Temmuz Beyannamesi, Türkiye'nin savaş sonrası dönemindeki iç siyasi ortam ve gelişmelerin aynası olmak bakımından müstesna bir önemi haizdir.

Cumhurbaşkanı'nın yakın çevresinde yer alan gazeteci yazar Metin Toker, İnönü'nün iki parti arasındaki arabuluculuk faaliyetinden "milli

40. Nihat Erim, "Demokrat Parti'nin Son Tebliği", Ulus, 26 Temmuz 1947.

41. "Hakikatleri Açık Lisan ile Konuşalım, A. Emin Yalman, Vatan 16 Temmuz 1948, s. 2566.

42. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ankara 1976, s. 34; Çok partili siyasi hayat denemesinin dış politika gereği olduğu yolundaki kanaatlerin o günlerde yurt dışında da oldukça yaygın olduğu hakkında bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, İstanbul 1984, s. 190-191.

şef'likten Cumhurbaşkanlığına geçmek" gibi bir işlev beklediği değerlendirilmesini yapmaktadır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının tarihi hizmetlerinden ziyade, mevcut en iyi seçenek olmasından kaynaklandığının bütün politikacılar ve halk tarafından kabul edilmesi demek olan partiler arası fikir birliği, gerçekten de onun çabaları ile devam etmiştir. Nitekim, anayasada olmayan bir yetkiyi kullanmasına "prensip" olarak karşı çıkan başbakan Recep Peker'in parti içindeki konumunu sarsmak için, Nihat Erim'in başkanlığında muhalif "35'ler" grubunu bizzat İnönü oluşturmuştu⁴³. Peker de daha 4 Ağustos 1947'de Cumhurbaşkanı'na "yeni politikasını takip etme kudretini kendinde bulamadığını" ifadesiyle istifa etmiş, ancak Cumhurbaşkanı'nın Meclisin açılışına kadar göreve devam etmesi yolundaki ricasını kabul etmişti⁴⁴.

Aslında Cumhurbaşkanı'nın partiler arası hakemliğe soyunmasını "olmayan bir yetkiyi kullanmak" olarak değerlendirmede Peker yalnız değildir. Cumhuriyet Halk Partisi içindeki tek parti idaresinin devamını savunan "aşırı"ların yanısıra, Demokrat Parti içinde Yusuf Kemal Tengirşenk ve Ahmet Tahtakılıç başta olmak üzere bir grup milletvekili, "beyannameyi olumlu karşılamamın İnönü'nün yasadışı davranışını kabul etmek olacağını" savunmaktaydı. Beyannamenin kabulü Adnan Menderes, Fuat Köprülü ikilisinin başını çektiği "ılımlı" milletvekillerine aşırılardan Refik Şevket İnce'nin de katılması ile mümkün olmuştur⁴⁵.

12 Temmuzdan sonraki gelişmelerin çok partili siyasi hayatın devamını temin eder mahiyette gelişmesini göz önüne alan dönemin CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, beyannameyi, " tarafların iddia ve şikayetlerine taraftar görünmeksizin ve onları incitmeksizin yumuşatma tedbirini bulabilmiş siyasi bir eser" olarak nitelendirmiştir⁴⁶.

Bu kanaat önemli ölçüde ortaktır. Nitekim, DP'nin o zamana kadar memleket çapında gösteremediği gelişmeyi ortaya koyma imkanı bulduğunun altını çizen F. Giritlioğlu, beyanname ile sağlanan huzur ve güven ortamının, demokratik faaliyetler için ne kadar önemli olduğunu hatırlatmıştır⁴⁷. Gerçekten, İnönü de beyannamenin en önemli hedefi olarak iki parti arasında güven ortamı yaratmak istediğini, zira bunun demokrasi ortamının zemini olduğunu ifade etmekteydi. Güven aslında Türk siyasi hayatının tamamının da kilit kavramıydı. Zira hem Demokrat Parti içinde

43. Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 187. İnönü, 12 Temmuz günü kabul ettiği Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya "Yüzlerce yıllık hanedan, sandıktan çıkan oyların neticesine boyun eğiyor, vapura binip memleketi terk ediyor. Bizde hala sandık oyunuyla iktidarda kalacağız düşüncesinde olanların aklına şaşarım" demektedir.

44. Toker, a.g.e., s. 195.

45. Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, (Derleyen İsmet Bozdağ), İstanbul 1986, s. 85-86; Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, İstanbul 1982, s. 168-169.

46. Uran, Hatıralarım, s. 476.

47. F. Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii, Ankara 1965, s. 203-204

genel başkanın devlet başkanı ile ilişkilerinden endişe eden, her türlü yakınlaşmayı iktidar ile "muvazaa" örtüsü altına sokan bir muhalif grup olduğu gibi, Halk Partisi içinde de muhalefetin ihtilal çıkarmak için çalıştığı saplantısında olan ve zamanın basınında "müfritler" olarak tanımlanan bir grup vardı. Bayar kendi partisi içinde Müstakil Demokratlar grubunu, İnönü de CHP içinde başbakan Peker'in etrafında toplanan muhalifleri nötralize etmeye mecburdular⁴⁸. Gerçekten de Parti içindeki çekişmenin boyutları basında Halk Partisinin ikiye ayrılacağı haberlerinin görülmesine yol açacak derecededir. İnönü'nün yakın çevresinde yer alan Nihat Erim'in Ulus Gazetesinde yazdığı ılımlı başyazıların Falih Rıfki Atay'ın sözcülüğünü yaptığı müfritlerin sert ve tavizsiz yaklaşımları ile aynı zamanda yer alması parti içindeki çekişmenin açık kanıtlarından sayılmalıdır. Nitekim Atay, bu sürecin sonunda gazeteden ayrılmak zorunda kalmıştır⁴⁹.

Cumhurbaşkanının müdahalesinin ehemmiyeti, dönemin etkili siyasi simaları tarafından da takdir edilmekteydi. Nitekim, beyanname öncesini başbakan ve muhalefet liderinin bir araya gelip konuşmadığı bir ortam olarak tarif eden Asım Us, "eğer Cumhurbaşkanı işleri kendi haline bırakmış olsaydı bu defa başlanmış olan demokrasi hareketi de iflas etmiş olacaktı" diyerek, siyasi hayatın içine düştüğü çıkmaza dikkat çekmekteydi⁵⁰. Us, gazetelerde görülen partinin ikiye ayrılabilmesi tehlikesine de işaret etmekle birlikte daha önemli bir hususun ipuçlarını vermektedir. Cumhurbaşkanı, başbakanın Mecliste bulunan Halk Partisi grubunun çoğunluğunu kendisine karşı kullanmak istediğini düşünmektedir. Recep Peker'in de 27 Ağustos tarihindeki güvenoyu'nu kastederek Cumhurbaşkanı'nın artık ısrarcı olmayacağını sandığını, ancak yanına Demokrat Partili bir milletvekili olarak Doğu seyahatine çıkmasının aradaki ayrılığın devamını gösterdiği yolundaki sözlerini bu niyete delil olarak almaktadır⁵¹.

Diğer taraftan İnönü'nün çıktığı gezide 12 Temmuz Beyannamesinin ruhuna atıflarda bulunan konuşmalarından sonra 1 Kasım 1947 tarihinde

-
48. Partiler içi çekişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Cihat Baban, *Politika Galerisi*, İstanbul 1970.
49. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara 1976, s. 37; Falih Rıfki Atay ise İsmet İnönü'yü "demokrasiyi Atatürk devrimlerinin tavizleri üzerine kurmak gafleti" ile suçlarken *Ulus Gazetesinden ayrılmasını*, "Hasan Saka ve Şemseddin Günaltay'ın aralıksız Atatürk devrimlerinden taviz vermelerine katlanamayarak *Ulus gazetesinde CHP'yi savunmamak kararını vermesi*" olarak izah etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Falih Rıfki Atay, *Bayrak*, İstanbul 1980, s. 170-171.
50. Beyanname sonrası gelişmeleri Cumhuriyet Halk Partisi açısından değerlendiren yaklaşımları için bkz. Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, İstanbul 1966, s. 718-722.
51. Us, a.g.e., s. 718-719; Cumhurbaşkanı ve yakın çevresi tarafından tenkit edilen başbakan Peker'in parti grubunda çoğunluk sağlayarak gerekirse Cumhurbaşkanına karşı bir çıkışa geçmek hazırlıkları hakkında ayrıca bkz. Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 197-198.

Meclisin 8. Dönem II. Yıl toplantısında da aynı hassasiyetleri vurgulaması, çok partili hayatın devamında ne kadar ısrarlı ve kararlı olduğunu göstermiştir. Bu konuşmada Demokrat Partinin içerisinde de kanunlara aykırı hareket etmek isteyen grupların yer aldığına işaret eden Cumhurbaşkanı her iki tarafın da aynı hassasiyeti göstermesi gerektiğinin altını çiziyordu.

1946 Erken genel seçimlerinden sonra "artan tansiyonun bir bildiri ile düşürülmüş olmasını, İnönü hesabına büyük bir başarı" sayan Rıfki Salim Burçak, bildirinin daha önemli bir işlevine dikkat çekmektedir: Ordu kaynaklı bir patlamanın önüne geçmek. Zira, "iktidar – muhalefet tartışmalarının son raddeye geldiği o sıralarda, orduda da bir kaynaşma vardı ve subaylar tarafından kurulan siyasi hayata müdahale amaçlı örgütler oldukça yaygın bir hale gelmişti"⁵².

Beyannamenin iki parti arasındaki tartışmalar için bir "mütareke" olduğu, "gerçek barışın ancak anti-demokratik kanunların yerini demokratik kanunların almasından sonra kurulabileceği"⁵³ hükmü ise beyanname sonrasında İsmet İnönü'nün yönlendirdiği gelişmelerle doğrulanacaktır.

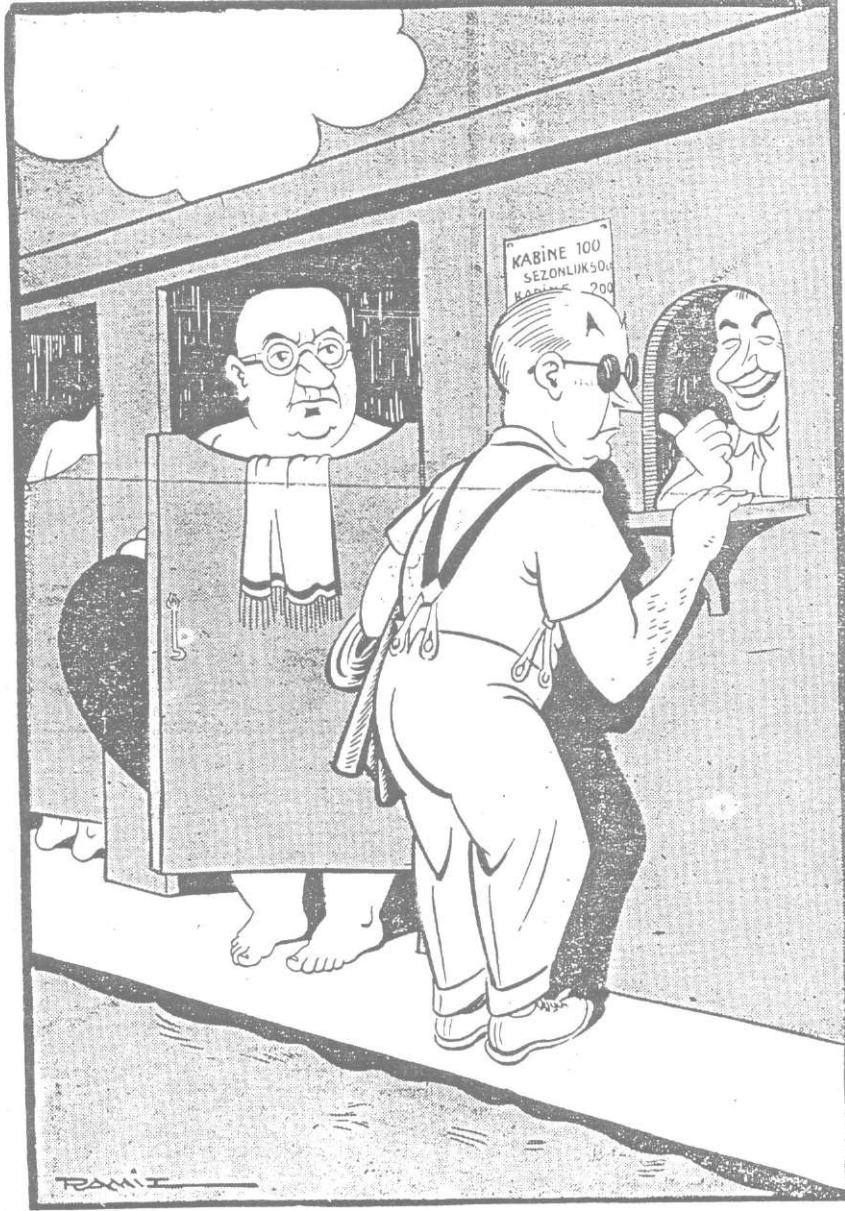
NETİCE

Nitekim, 13 Kasım 4 Aralık tarihleri arasında toplanan CHP'nin yedinci kurultayında daha ileri adımların atılması yolun dönülmez bir şekilde tutulduğunu göstermekteydi. Kongrede kabul edilen yeni tüzüğü ile "demokratikleşen", yeni programı ile "demokratlaşan"⁵⁴ CHP'nin bundan sonra yaptığı anayasal ve hukuki düzenlemelerin Türkiye'yi getirdiği nokta, halkoyu ile iktidarın el değiştirmesi yani demokrasinin fiilen uygulanması olmuştur. Gerek gelenekselleşmiş bir iktidar anlayışından kaynaklanan parti içi sıkıntılar, gerekse muhalefet partisinin kontrolsüz eleştirileri, dünyada cereyan eden politik şartlar gereği ülke, millet ve rejim için doğru olduğuna inanılan yolda yürümekten İnönü'yü geri çevirememiştir. Cumhurbaşkanı hayat ve siyaset tecrübesiyle Türkiye'de demokrasinin yerleşmesinin zorluklarını ve mevcut ortamın getirdiği güçlükleri şahsında yaşamış bir devlet adamı kimliğiyle hal çaresini göstermiştir. Beyannameyi neşrettikten sonra, etkinliğini devamlı kılan süreci yönetmesi samimiyetinin delilidir. Yine onun deyimi ile bu işin şerefi Halk Partisine, daha doğru bir ifade ile kendisine ve ona destek olanlara aitti.

52. Bu yoldaki iddia ve kaynakları için bkz. Rıfki Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Ankara 1979, s. 129-131.

53. Cem Eroğul, Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi, Ankara 1998, s. 62-63.

54. Hikmet Bilâ, CHP, s. 128.

D. P. — Kabine istiyorum..
Plâjcı — Biraz bekleyin, beyefendi soğuk duş yaptıktan sonra çıkacaklar, siz girersiniz!

Ek: 1- AKBABA, Sayı 156, Yıl 25, 19 Mart 1947.

